

13. Zalevskaya A.A. V.Vedenie v psiholingvistiku/A.A.Zalevskaya. -- M.: Rossiyskiy gos. gumanitarniy universitet,2000 - 382 s.

Kondratenko L.O. The development of views on the nature of ‘psychological mechanism’ in the national psychology of the twentieth century. In the article analyzed the peculiarities of views on the nature of "psychological mechanism" in the national psychology of the twentieth century. Stated that in this period russian and later soviet psychology survived many difficult events, that directly influenced the choice of psychologists his methodological approaches. During the first thirty years of the last century, the development of psychological science in the Russian Empire and the Soviet Union took place under significant influence of the such grand figures as V.M Bekhterev, I.M. Sechenov and I.P. Pavlov, and therefore the explanation of psychological phenomena often were subjected to descriptive process of reflex (reaction) to stimuli, not the mechanism of the phenomenon as a whole.. Interesting approaches to explaining the nature of psychological mechanisms left L.S. Vygotsky and M.Y. Basov.

It is shown that in the Soviet Union, during of the considerable period of time, development of psychology views on the nature of psychological mechanisms determined by political influence on science. Starting from the 30s to mid 60s of the twentieth century declared the existence of only physiological mechanisms of psychic phenomena. Only in the last thirty years of the last century began an active search for a purely psychological mechanisms but a common approach to the definition of this concept has not been found, though the research contributed to the development of the conceptual apparatus of psychology and solving complex methodological problems.

Keywords: psychological mechanism, history of psychology, conceptual apparatus of science, methodology.

Корніяка О.М., Гомонюк В.О.

ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Корніяка О.М., Гомонюк В.О. Психологія професійного самоздійснення викладача вищої школи. В статті представлено розуміння сутності професійного самоздійснення фахівця-соціонома. Розкрито найважливіші характеристики викладача вищої школи як суб’єкта науково-педагогічної діяльності та професійного самоздійснення. Показано значення професійного спілкування („інтелектуальної” комунікації) та його інструмента - комунікативної компетентності для успішного здійснення викладачем вищої школи своєї науково-педагогічної діяльності.

Ключові слова: професійне самоздійснення, особистісне самоздійснення, комунікативна компетентність, креативність, ініціативність, рефлексивність, фахівець науково-педагогічного профілю.

Корніяка О.Н., Гомонюк В.А. Психология профессионального самоосуществления преподавателя высшей школы. В статье представлено понимание сущности профессионального самоосуществления специалиста-соционома. Раскрыты наиболее важные характеристики преподавателя высшей школы как субъекта научно-педагогической деятельности и профессионального самоосуществления. Показано значение профессионального общения („интеллектуальной” коммуникации) и его инструмента -- коммуникативной компетентности для успешного осуществления преподавателем высшей школы своей научно-педагогической деятельности.

Ключевые слова: профессиональное самоосуществление, личностное самоосуществление, коммуникативная компетентность, креативность, инициативность, рефлексивность, профессионал научно-педагогического профиля.

Постановка проблеми. В умовах нинішніх суспільних змін і нововведень – економічних і соціокультурних, необхідності підвищення конкурентосп-

роможності фахівця на ринку праці зростає потреба у створенні сучасної системи підготовки спеціалістів. У зв'язку з цим посилюється інтерес дослідників до вивчення питання психологічних особливостей професійного самоздійснення фахівця взагалі – і зокрема, викладача вищої школи. Адже цей фахівець є не тільки яскравим представником соціономічних професій, а й однією з ключових постатей у фаховій підготовці і забезпеченні соціального та професійного сходження майбутніх професіоналів.

Професія викладача вищої школи є надзвичайно складною, по-перше, через численність завдань, які треба розв'язати у процесі професійної діяльності – педагогічного, когнітивного, наукового, соціально-комунікативного і методичного її аспектів; по-друге, через необхідність встановлювати численні комунікативні контакти з різними (за віком, освітою, статусом, статтю тощо) людьми і, нарешті, через потребу в постійній особистісній рефлексії й обов'язковому емоційному включенні у процес фахового спілкування.

В наш час дослідники виокремлюють в освітньо-науковому середовищі професіоналів науково-педагогічного профілю низку актуальних тенденцій та зумовлених ними вимог. До найбільш злободенних вимог відносяться:

По-перше, у координатах сучасної освіти і науки педагог і вчений повинен бути дидактом, технологом, організатором, популяризатором: він має займатися впровадженням своїх наукових розробок у життя й оцінкою їх практичної ефективності. Адже в суспільстві наявна потреба в появі професіоналів нового типу, здатних інвестувати свої ідеї в життя і пропонувати конструктивні моделі практики, що мають порівняно з теорією прирощений потенціал перетворювальних дій.

По-друге, наявна проблема «інтелектуальної комунікації» як економного, але повного і системного, передавання знання від його носія тим спеціалістам (у тому числі майбутнім), з ким він професійно взаємодіє. У зв'язку з цим має змінюватися мова обміну ідеями, «перетікаючи» у форму «складне у доступному», властиву добрим інформаційним моделям.

По-третьє, суб'єкти освіти й науки, котрі є особливо інтелектуально і морально чутливими, раніше від інших здатні збагнути результати суспільних змін і нововведень. А відтак, важливою є професійна допомога цих фахівців у виробленні у членів соціуму соціально важливих морально-комунікативних якостей.

По-четверте, ці професіонали повинні поєднувати традиційно «маскулінний інтелект» і «маскулінну творчість» з «фемінінною емоційною інтуїцією» і «фемінінним синтезом досвіду». Тобто йдеться про паритетне представництво чоловіків і жінок у сучасному освітньо-науковому середовищі, про потребу «чоловічого» і «жіночого» в особистості цього фахівця.

По-п'яте, науково-педагогічна діяльність – це «інтелектуальна творча праця», що має високий культурний статус та велику залежність рівня освіти і науки від унікальних талантів індивідуальних педагогів-учених. До того пізнання і самопізнання суб'єктів освіти і науки досягає зрілої єдності на основі рефлексивної діяльності. Особистісну рефлексію супроводжує сильне самопереживання.

Відтак, суб'єкти освіти і науки «нової хвилі» мають у своїх структурах

мисленнєву, творчо-інтуїтивну, емоційну і рефлексивну доміанти [19].

Налаштованість цих професіоналів на самопізнання й активне виконання освітньо-наукових завдань є необхідним проявом загальної інтенції до самоактуалізації і саморозвитку, а отже – до *самоздійснення* у професії.

Метою статті є психологічний аналіз результатів вивчення особливостей професійного самоздійснення викладачів вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внаслідок історико-системного аналізу дослідникам – В.Є. Ключко, Є.О. Кемерову, І.О. Логіновій, М.К. Мамардашвілі, Г.І. Петровій, В.В. Стьопіну й ін. – вдалося прослідкувати «еволюцію» наукової думки щодо розуміння самоздійснення людини, встановивши відмітні віхи її розвитку: від *життєздійснення* як *адаптації* до змінюваних зовнішніх умов до *саморегуляції* (у підґрунті якої принцип самодетермінації) людиною своїх відносин зі світом, а потім до самоорганізації особистості як системної детермінації і до саморозвитку, коли ініціатива у взаємодії людини і світу належить саме людині як суб'єкту життєбудівництва і життєдіяльності.

В науковому контексті термін «самоздійснення» може виступати як узагальнювальне поняття щодо різних категорій, які описують все багатоманіття проявів самості (внутрішньо детермінованої активності) людини, а саме: самореалізація, самоактуалізація, самоусвідомлення, самодетермінація, самовизначення, самоідентифікація, самоствавлення, самовираження, саморозкриття, самоствердження, саморух як саморозвиток і т.п. Всі ці прояви можуть, на думку дослідників, розглядатися як форми (стадії, етапи, сторони) здійснення людиною своєї життєдіяльності в суспільстві.

Поза тим у сучасній психологічній науці не існує однозначного розуміння сутності поняття «самоздійснення» людини. Найбільш поширеними є підходи, згідно з якими *самоздійснення* розуміється в таких „вимірах”: як *результат* активності соціального суб'єкта; як *процес* (безперервний за часовим виміром, творчий за характером, подібний до самореалізації) життєвого саморозкриття людини; як *стан* особистісно-діяльнісний; як *підсумок* життєвого шляху; як *досягнення* психічної рівноваги в результаті здійснення життєвих цілей і як *набуття досконалості* – вищої цінності людського життя, в тому числі *осягнення вершини* (акме) професійних досягнень – праці В. Ключка, 2005; І. Логінової, 2009, 2010; С. Максименка, 2006; М. Мамардашвілі, 1996; О. Старовойтенко, 2007 й ін. Втім, найчастіше самоздійснення розглядається дослідниками або як *процес* постійного самозростання, або як *результат* саморозкриття особистості в життєдіяльності, досягнення цілей, як можливість реалізації проекту життя.

Вивчення проблеми показало, що професійне самоздійснення є різновидом загального життєвого сходження особистості, детермінуючись її усталеними властивостями – усвідомлюваними й імпліцитними. В його основі, крім особистісних властивостей, – духовний розвиток, інтуїція, покликання, спрямованість до розумного, морального і творчого життя (на противагу стихійному), здатність до піднесення, а не падіння, здатність до взаємодії з іншими людьми, всеохоплююча потреба в повноті життя, включаючи професію. Це поняття, „будучи орієнтоване на узагальнення уявлень про людський потенціал (самоак-

туалізаційний потенціал, самореалізаційний потенціал та ін.), розкриває специфічний зміст життя людини – її обов'язок відповідального ставлення до свого життя, досягнення досконалості як вищої цінності людського життя” [5, с.3].

Спираючись на розроблену В.Д. Шадріковим (1982) концепцію системогенезу професійної діяльності, згідно з якою професійне сходження суб'єкта діяльності виступає не як одномоментний акт, а як процес розвитку кожної із складових, підпорядкований розвитку системи в цілому, можемо припустити, що професійне самоздійснення скоріше процес досягнення, ніж наслідок вершинних досягнень у професії.

В будь-якому разі дослідження показало, що самоздійснення особистості об'єднує змістовий, процесуальний і результативний аспекти. Результативний бік самоздійснення являє собою підсумок саморозвитку людини, народження творчої індивідуальності у процесі її професійної самореалізації.

Зі сказаного випливає, що професійне самоздійснення неможливе без особистісного самоздійснення індивіда. Адже його особистість, за К. Вітакер (1998), – це інструмент професії. Досягнення вершини професійної діяльності вимагає глибокої внутрішньої роботи над собою, якнайповнішої реалізації в діяльності й спілкуванні своїх особистісних і професійних якостей. Професійний і особистісний розвиток відбувається завдяки самоактуалізації фахівця, що ґрунтується на реалізації ним свого особистісно-професійного потенціалу.

На думку О.Є. Чуби, самоздійснення особистості виступає як результат внутрішньої готовності людини самостійно та усвідомлено здійснювати відповідальні життєві та професійні вибори, реалізувати плани. Це „інтегративна система взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивного, комунікативного, емоційно-вольового, поведінкового” [20, с.2]. Повнота самоздійснення людини забезпечується, за твердженням А.В. Брушлінського (1999), через реалізацію цілей, найбільш адекватних її внутрішній сутності. Тому чим більше переконана людина у правильності обраної професійної діяльності, чим адекватніша ця діяльність її особистісно-професійному плану життєздійснення, тим ймовірнішим є самоздійснення. Вираженням самоздійснення особистості виступають, за Є.В. Галажинським (2002), її цілісність і гармонійність.

Упродовж процесу професійного самоздійснення, як відомо, змінюються життєві та професійні плани, відбувається зміна соціальної ситуації і провідної діяльності, перебудова структури особистості. Тому й виникла необхідність поділу цього процесу на етапи. З позицій нашого дослідження найбільш доцільним є поділ, запропонований І.О. Логіною (2010): це актуалізація, розгортання і розв'язання (зняття), або самореалізація, тобто самоздійснення.

Тим часом рух особистості в професійному просторі й досягнення нею вершин професійного самоздійснення визначаються, на думку Е.Ф. Зеєра і Е.Е. Симанюк, трьома смислоутворюючими факторами: віковими психологічними змінами, безперервною професійною освітою і розвитком та перетворенням провідної діяльності [5]. Ці три фактори зосереджують у собі і соціально-економічні умови, і власну психічну (соціально-професійну) активність особистості, й її потребу в самовизначенні та самоактуалізації, й її прагнення до про-

фесійного зростання, і прагнення до професійної адаптації, і досягнення, зрештою, вершини професійної діяльності – здійснення у професії.

Професійне самоздійснення як одна з найважливіших форм життєвого самоздійснення має, згідно з дослідженням О.М. Кокуна, такі найважливіші ознаки:

- високий рівень розкриття особистісного потенціалу фахівця в обраній професії, розвиток його здібностей, взаємопоеднання з професією;
- повсякчасний запит його професійної кваліфікації, широке використання його професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями [8].

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування особливостей і закономірностей професійного самоздійснення викладача вищої школи потрібне передусім встановлення взаємовідповідності професійної, науково-педагогічної, реальності й особистості суб'єкта діяльності, його мотиваційних, когнітивних, емоційно-вольових, комунікативних та інших особливостей і можливостей. Адже забезпечення такої відповідності людини і професії, що відбувається, на думку О.М. Іванової (2011), в професійній діяльності не відразу і не завжди, – це передумова професійного самоздійснення, яке є безперервним процесом цілеспрямованого професійного розвитку і досягнення у підсумку професійної досконалості.

Тим часом характеристика професіонала передбачає, як зазначалося, розгляд людини як цілісності – особистості і суб'єкта діяльності. При цьому суб'єкт праці – це *інтегратор* особистісної продуктивної спрямованості (інтереси, цінності, мотиваційно-потребова сфера); індивідних якостей (вікових, індивідуально-типологічних, тілесних) й індивідуального розвитку людини (когнітивного, психомоторного, комунікативного, вольового). Суб'єкт діяльності – *ініціатор* активності з властивою йому свідомістю, волею, здатністю діяти цілеспрямовано, з прагненням до пізнання, з творчим ставленням до дійсності [6].

Звідси найважливішими характеристиками суб'єкта, котрий виконує професійну діяльність, є *активність, ініціативність*. Активність, за С.Л. Рубінштейном (1986), передбачає здатність суб'єкта діяльності до розвитку й інтеграції, самодетермінації, саморегуляції і самовдосконалення. Це безпосередньо стосується викладача вищої школи, котрий для виконання фахових завдань має повсякчас виявляти у педагогічній взаємодії свою внутрішньо детерміновану активність, якомога повніше розкривати в практиці роботи власний самоактуалізаційний і самореалізаційний потенціал.

Згідно з сутнісною характеристикою професії, що полягає у професійній діяльності й характеризується постійними трансформаціями, фахова діяльність викладача вищої школи має низку таких ознак: *педагогічна, когнітивна, наукова, соціально-комунікативна, методична* тощо. Звідси структура професійної діяльності науково-педагогічного працівника має складний характер і охоплює принаймні такі види діяльності: педагогічну, когнітивну, виховну, комунікативну, наукову, організаційну, методичну, що зазнають змін під впливом соціальних нововведень і особистісного розвитку фахівця.

Викладач – це фахівець, котрий належить до комунікативного типу професій. Відтак, професійну діяльність викладача супроводжує зазвичай професійне спілкування, яке зумовлене її цілями і забезпечує взаємодію її суб'єктів у

процесі розв'язання професійних завдань. У професії викладача вищої школи *професійне спілкування*, що є за характером „інтелектуальною” комунікацією, *виступає головним засобом професійної – науково-педагогічної – діяльності*: його не можна замінити якимись іншими засобами і без нього практичну діяльність неможливо виконати. (Останнє стосується всіх соціономічних професій). Це той чинник, що визначає якісні характеристики результату (продукту) професійної діяльності.

Стосовно мотивів професійного спілкування зауважимо, що в межах педагогічної діяльності, як і в діяльності соціономів у цілому, слід говорити про подвійну мотивацію професійного спілкування, зумовлену, з одного боку, цілями супроводжуваної ним діяльності, а з другого, – безпосереднім комунікативним наміром, що реалізується у процесі спілкування. Ще точніше: у діяльності викладачів вищої школи можна говорити навіть про потрібну мотивацію їх професійного спілкування, бо воно супроводжує не лише їх педагогічну, а й наукову діяльність.

Разом з тим професійне спілкування – специфічний вид діяльності, це «діяльність у діяльності», або комунікативна діяльність. Викладач вищої школи має здійснювати комунікативну діяльність у всіх сферах своєї роботи: дидактичній, виховній, науковій, методичній, технологічній, управлінській тощо. Така всеохоплююча загальність зумовлює пріоритетність сформованості і розвитку в системі професійної компетентності цього фахівця передусім *комунікативної компетентності* як ключового інструмента діяльності спілкування. Ця діяльність зумовлена потребою розв'язання саме комунікативних завдань, що виникають у процесі фахової взаємодії, а через них – розв'язання власне професійних завдань. У структурі комунікативної компетентності загальні, специфічні й одиничні характеристики відображають психологічну готовність і комунікативну підготовленість фахівця до спілкування у професійній діяльності.

Наразі розглянемо детальніше складові комунікативної компетентності. Для розв'язання специфічних комунікативних завдань: передавання інформації, сприймання один одного, взаємооцінки, взаємодії, взаємовпливу, організації та управління діяльністю тощо – у професійному спілкуванні фахівців-соціономів, у тому числі викладача, мають бути наявні такі складові:

по-перше, спільний тезаурус (схожа система мови, понять, смислових значень); правильне, образне, емоційне, стилістично визначене мовлення; відповідна міміка, жестикуляція, кінетика; численні вербальні та невербальні стратегії і тактики, що їх можна розглядати як складові комунікативно-мовленнєвої компетентності суб'єкта спілкування;

по-друге, вміння оцінювати і розуміти сутність іншої людини, здатність до співпереживання, розвинений «емоційний інтелект», уміння розуміти настрій інших людей, висока чутливість стосовно співрозмовника, вміння контролювати власні почуття та емоції т.п., що їх доцільно включити до складу соціально-перцептивної компетентності суб'єкта спілкування;

по-третє, висока здатність до співпраці, позитивне ставлення до оточуючих, зосередженість на стимулюванні комунікації, симетричне включення в неї

обох партнерів зі спілкування, прагнення до взаєморозуміння, що їх об'єднує інтерактивна компетентність суб'єкта спілкування [17].

Відтак, професійне спілкування фахівців науково-педагогічного профілю передбачає володіння ними високорозвиненою комунікативною, в тому числі мовленнєвою, соціально-перцептивною й інтерактивною, компетентністю як психологічним інструментом його реалізації.

Підґрунтям у розвитку комунікативної компетентності, невід'ємної від будь-якої професійної компетентності, виступають, за У. Ордоном (2009), «стартові компетентності», до яких відносяться загальні гуманістичні знання, особистісна культура й інтелектуальні вміння. Стартові компетентності стають вихідною точкою у формуванні ключових складових комунікативної компетентності. До того її розвиток детермінують риси характеру, емоційні особливості, здібності та інші властивості особистості фахівця, що їх дослідники (В.М. Куніцина, 1991; Є.А. Лещинська, 1992; Є.П. Ільїн, 2009) називають комунікативними якостями. До числа його комунікативних якостей належать і моральні якості (ввічливість, емпатійність, тактовність, повага до іншої людини та ін.), пов'язані з моральною поведінкою у професійно-міжособистісній взаємодії.

Які ж змістові, сутнісні характеристики комунікативної компетентності? Вона являє собою складно організоване, внутрішньо суперечливе поєднання комунікативних знань, вмінь та навичок, що відображають цілі та результати здійснюваної суб'єктом комунікативної діяльності. Створена нами модель комунікативної компетентності об'єднує у своєму складі три головних групи вмінь, або здатностей, за допомогою яких реалізуються три основних функції спілкування: комунікативна, перцептивна й інтерактивна:

1. *Комунікативно-мовленнєва здатність*: забезпечує обмін інформацією і включає такі вміння, як отримання інформації, адекватне розуміння смислу інформації, програмування і висловлення своїх думок в усній і письмовій формі.

2. *Соціально-перцептивна здатність*: означає сприймання і розуміння психологічної сутності іншої людини і пов'язана із взаємопізнанням і взаємооцінкою. Передбачає створення образу іншої людини, здатність до емпатійності та рефлексійності, вміння «читати за обличчям» співрозмовника.

3. *Інтерактивна здатність*: виступає як спроможність організувати і регулювати взаємодію, забезпечувати взаємовплив і досягати взаєморозуміння. Об'єднує такі вміння: знання норм, зразків поведінки, соціальних ролей й адекватне оперування ними; вміння розв'язувати конфлікти; вміння справляти вплив на партнера зі спілкування; вміння слухати і переконувати іншого тощо [9; 10; 11].

Тим часом усі складові професійної компетентності суб'єкта науково-педагогічної діяльності, яка включає, крім комунікативної, соціально-перцептивної й інтерактивної компетентності, ще й педагогічну, психологічну і наукову компетентність, реалізуються завдяки володінню ним сукупністю мовленнєвих і немовленнєвих (зображувальних, символічних і кінестетичних) засобів. Зрозуміло, визначальна роль у цьому процесі належить мовленню, вивченням якого займалася ще антична риторика. Мовлення, мовленнєва компе-

тентність – важливий інструмент у діяльності не тільки оратора, а й педагога, викладача. У зв'язку з цим зауважимо, що й досі у центрі уваги професійного мовлення викладача такі вимоги до мовлення, про які йдеться з древніх часів: переконливість, правильність, виразність і зрозумілість.

У процесі численних досліджень психологів, педагогів і лінгвістів з'ясовано загальне, властиве мовленню будь-якого професіонала, й особливе, що становить його специфіку. Специфіка мовлення представника будь-якої професії детермінується виконуваними ним функціями. Так, діяльність педагога передбачає виконання таких функцій: 1) інформаційної, 2) розв'язкової, 3) мобілізаційної, 4) орієнтуючої, 5) конструктивної, 6) комунікативної, 7) організаційної, 8) дослідницької. Всі ці функції реалізуються передусім через мовлення і можуть розглядатися, за А.І. Щербаковим, в якості його функцій. Зрозуміло, всі ці функції властиві й професійно-педагогічній діяльності викладача.

Мовленнєва компетентність розуміється нами як здатність особистості – система її знань та вмій – до отримання інформації, адекватного розуміння її смислу, програмування і висловлення своїх думок, спроможність оперувати усним і письмовим висловлюванням, що виступає основною формою мовленнєвої взаємодії її учасників – у нашому випадку, викладача і студента. Сформованість у фахівця мовленнєвої компетентності передбачає, за Н.Т. Ерчак (2007), розуміння сутності і специфіки професійного мовлення; знання закономірностей і механізмів мовленнєво-мисленнєвої діяльності; врахування можливостей мовленнєвого розуміння, характерних для тих, з ким взаємодіють через мовлення.

Тобто мовленнєвий обмін знаннями зі студентами – безвідносно до рівня їх професійної підготовки – має відбуватися у формі «складне у доступному», що передбачає володіння фахівцем високорозвиненою культурою мовлення. Мовлення викладача вищої школи має бути правильне, образне, емоційне, стилістично визначене і збагачене невербальними засобами для успішного розв'язання ним специфічних завдань „інтелектуальної” комунікації.

Зі сказаного випливає також, що мовлення, мовленнєва компетентність суб'єкта діяльності є невід'ємною складовою його комунікативної компетентності. У зв'язку з цим постійно актуальною є потреба в комунікативно-мовленнєвому вдосконаленні фахівця-соціонома з метою успішного розв'язання завдань самоздійснення у просторі своєї професії.

Поза тим фахівець з орієнтацією на особистісне самоздійснення налаштований у професійній діяльності на відносини з колегами. У викладачів (педагогів) професійна і міжособистісна взаємодія між колегами поєднується з реалізацією своїх, соціальних за характером, якостей в діалогічному спілкуванні з об'єктами своєї праці, тобто студентами. Тому викладач має постійно дбати про вдосконалення своїх особистісних і професійних якостей для підтримання ефекту довіри до себе як до фахівця, для досягнення високих результатів у праці, отримання гідної оцінки оточення, кар'єрного і наукового зростання, тобто для якнайповнішої особистісної реалізації та самоздійснення в обраній професії.

У зв'язку з цим суб'єкт педагогічної і наукової діяльності має володіти, крім традиційно вичленовуваних дослідниками певних знань і навичок, спеціа-

льних здібностей, особистісно значущих і професійно важливих якостей, ще й трьома пріоритетними началами – професійним (інтелектуально-творчим), етичним і рефлексивним – в їхній взаємодії одне з одним, що концентровано виражають досягнутий ним стан життєвого і професійного самоздійснення. А реальним життєвим потенціалом сучасних фахівців науково-педагогічного профілю є, за О.Б. Старовойтенко (2007), саме діалогічна комунікація з іншими людьми, звернена до предмета освіти і науки й до самих себе. Головний мотив цього фахівця – самореалізація в професії.

Дослідження показало, що найважливішими характеристиками суб'єкта, котрий виконує професійну діяльність науково-педагогічного профілю, є такі: пізнавальна активність (інформованість, знання, досвід, культура); соціальна спрямованість; сформованість професійно важливих якостей (мотиваційних, когнітивних, комунікативних, психодинамічних, поведінкових); здатність до саморозвитку й інтеграції, самоактуалізації, саморегуляції і самовдосконалення.

Разом з тим дослідження дало змогу створити оптимальну модель фахівця науково-педагогічного профілю – у плані його самоздійснення у професії. В її підґрунті – суб'єктно-діяльнісний підхід, а також узагальнення особливостей мотиваційно-ціннісної, рефлексивної, комунікативної й операційної форм досвіду. При цьому враховувалися основні напрямки професійної діяльності цього фахівця – педагогічний, когнітивний, науковий, соціально-комунікативний і методичний.

Відтак, реалізація професійних планів фахівця – викладача вищої школи, котрий належить до комунікативного типу професій, передбачає сформованість таких його характеристик:

1) *професійної*, в тому числі *комунікативної, ефективності* (або персональних досягнень), що визначається за такими загальними показниками: професіоналізм, майстерність і креативність;

2) *мотиваційно-цільової спрямованості на інших* – різних за віком, освітою, досвідом, життєвими позиціями, цінностями, способом мислення тощо – людей;

3) *адекватності моделювання суб'єктом комунікативної діяльності соціально-перцептивної сутності* інших соціальних суб'єктів;

4) *когнітивної активності*, що сприяє постійному вдосконаленню своїх знань і вмінь для досягнення взаєморозуміння з оточуючими, проектування і реалізації наукових планів, творчості;

5) *комунікативної (мовленнєвої, соціально-перцептивної, інтерактивної) компетентності* як психологічного інструмента суб'єкт-суб'єктної („інтелектуальної” за характером) взаємодії у професійній діяльності;

б) *саморефлексії і саморегуляції* (емоційної і вольової) з метою особистісного і фахового вдосконалення, а також для запобігання появі синдрому «професійного вигорання».

У підсумку психологічного дослідження розглядаємо *професійне самоздійснення викладача вищої школи* як постійну самоосвіту, безперервний розвиток для набуття майстерності, професіоналізму, професійної досконалості; якомога повніше розкриття – на підставі розвиненого „емоційного інтелекту” та „інтелектуальної” комунікації – своїх потенційних можливостей в науково-

педагогічній діяльності, цілеспрямовану і насичену творчістю самореалізацію в комунікативного типу професії для досягнення соціально значущого ефекту.

Список використаних джерел

1. Анцыферова Л.И. Развитие личности специалиста как субъекта своей профессиональной жизни / Л.И. Анцыферова // Психологические основы профессиональной деятельности: хрестоматия / Сост. В.А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ; Логос, 2007. – С. 499 – 507.
2. Галажинский Э.В. Системная детерминация самореализации личности: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Э.В. Галажинский. – Томск, 2002. – 320 с.
3. Есарева З.Ф. Динамика научного творчества преподавателей в зависимости от возраста / З.Ф. Есарева // Возрастная психология взрослых: Тез. докл. к науч. конф., 27 – 29 октября 1971. – Л., 1971. – Вып.2.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебн. Пособие / Э.Ф. Зеер. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2005. – 336 с.
5. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Психология социальных деструкций: Учебн. пособие для вузов / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. – 240 с.
6. Иванова Е.М. Психология профессиональной деятельности /Е.М. Иванова. – М.: Персэ, 2011. – 336 с.
7. Ключко В.Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становления ментального пространства личности (Введение в транспективный анализ) / В.Е. Ключко. – Томск: Томский гос. ун-т, 2005. – 174 с.
8. Кокун О.М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології / О.М. Кокун // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 9. – С. 1 – 5.
9. Корніяка О.М. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності педагогів і психологів у період їх професійної адаптації // Психолінгвістика: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2010. – Вып. 7. – С.31 – 40.
10. Корніяка О.М. Порівняльний аналіз розвитку комунікативної компетентності фахівця у період його первинної і вторинної професіоналізації // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011.
11. Корніяка О.М. Актуальні психологічні аспекти професійного самоздійснення викладача вищої школи / О.М. Корніяка // Проблеми освіти: наук. зб. – К., 2014. – Вып. 78. – Ч.2. – С.13 – 21.
12. Логинова И.О. Психология жизненного самоосуществления /И.О. Логинова. – М.: Изд-во СГУ, 2009. – 279 с.
13. Логинова И.О. Жизненное самоосуществление человека: системно-антропологический контекст: Автореф. дисс. ... д-ра психол. наук / И.О. Логинова. – Томск, 2010. – 38 с.
14. Лукина Е.А. Особенности самоосуществления человека в разные периоды взрослости: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Е.А. Лукина. – СПб., 2006 –258 с.
15. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості: Монографія / С.Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
16. Психологические основы профессиональной деятельности: хрестоматия / Сост. В.А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ; Логос, 2007. – 855 с.
17. Психология общения. Энциклопедический словарь / Под общ. ред. А.А. Бодалева. – М.: Изд-во «Когито-Центр», 2011. – 600 с.
18. Самохвалова А.Г. Деловое общение: секреты эффективных коммуникаций: учебное пособие / А.Г. Самохвалова. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Речь, 2012. – С. 310 – 324.
19. Старовойтенко Е.Б. Культурная психология личности: Монография /Е.Б. Старовойтенко. – М. : Академический Проект; Гаудеамус, 2007. – 310 с.
20. Чуба О.Є. Усвідомлення професійного вибору майбутніми вчителями як чинник самоздійснення особистості: Автореф. дис. ... канд. психол. наук /О.Є. Чуба. – К., 2010. – 20 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Antsyferova L.I. Razvitie lichnosti spetsialista kak sub'ekta svoey professionalnoy zhizni / L.I.

- Antsyferova // Psihologicheskie osnovy professionalnoy deyatel'nosti: hrestomatiya / Sost. V.A. Bodrov. – M.: PER SE; Logos, 2007. – S. 499 – 507.
2. Galazhinskiy E.V. Sistemnaya determinatsiya samorealizatsii lichnosti: Dis. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.01 / E.V. Galazhinskiy. – Tomsk, 2002. – 320 s.
  3. Esareva Z.F. Dinamika nauchnogo tvorchestva prepodavateley v zavisimosti ot vozrasta / Z.F. Esareva // Vozrastnaya psihologiya vzroslykh: Tez. dokl. k nauch. konf., 27 – 29 oktyabrya 1971. – L., 1971. – Vip.2.
  4. Zeer E.F. Psihologiya professiy: Uchebn. Posobie / E.F. Zeer. – Izd. 3-e, pererab. i dop. – M.: Akademicheskii Proekt; Fond «Mir», 2005. – 336 s.
  5. Zeer E.F., Syimanyuk E.E. Psihologiya sotsialnykh destruktivnykh tsykh: Uchebn. posobie dlya vuzov / E.F. Zeer, E.E. Syimanyuk. – M.: Akademicheskii Proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2005. – 240 s.
  6. Ivanova E.M. Psihologiya professionalnoy deyatel'nosti /E.M. Ivanova. – M.: Perse, 2011. – 336 s.
  7. Klochko V.E. Samoorganizatsiya v psihologicheskikh sistemakh: problemy stanovleniya mentalnogo prostranstva lichnosti (Vvedenie v transspektivnyy analiz) / V.E. Klochko. – Tomsk: Tomskiy gos. un-t, 2005. – 174 s.
  8. Kokun O.M. Zhittve ta profesiynne samozdiysnennya yak predmet doslidzhennya suchasnoyi psihologiyi / O.M. Kokun // Praktichna psihologiya ta sotsialna robota. – 2013. – # 9. – S. 1 – 5.
  9. Korniyaka O.M. Psihologichni osoblivosti rozvitku komunikativnoyi kompetentnosti pedagogiv i psihologiv u period yih profesiynoyi adaptatsiyi // Psiholingvistika: Zb. nauk. prats. – Pereyaslav-Hmelnitskiy: PP “SKD”, 2010. – Vip. 7. – S.31 – 40.
  10. Korniyaka O.M. Porivnyalniy anailz rozvitku komunikativnoyi kompetentnosti fahivtsya u period yogo pervinnoyi i vtorinnoyi profesionallzatsiyi // Problemi suchasnoyi psihologiyi: Zb. nauk. prats. – Kam'yanets-Podil'skiy: AksIoma, 2011.
  11. Korniyaka O.M. Aktualni psihologichni aspekti profesynnogo samozdiysnennya vkladacha vischoyi shkoli / O.M. Korniyaka // Problemi osviti: nauk. zb. – K., 2014. – Vip. 78. – Ch.2. – S.13 – 21.
  12. Loginova I.O. Psihologiya zhiznennogo samoosuschestvleniya /I.O. Loginova. – M.: Izd-vo SGU, 2009. – 279 s.
  13. Loginova I.O. Zhiznennoe samoosuschestvlenie cheloveka: sistemno-antropologicheskii kontekst: Avtoref. diss. ... d-ra psihol. nauk / I.O. Loginova. – Tomsk, 2010. – 38 s.
  14. Lukina E.A. Osobennosti samoosuschestvleniya cheloveka v raznyie periody vzroslosti: Dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.13 / E.A. Lukina. – SPb., 2006 – 258 s.
  15. Maksimenko S.D. Geneza zdiysnennya osobistosti: Monografiya / S.D. Maksimenko. – K.: Vid-vo TOV «KMM», 2006. – 240 s.
  16. Psihologicheskie osnovy professionalnoy deyatel'nosti: hrestomatiya / Sost. V.A. Bodrov. – M.: PER SE; Logos, 2007. – 855 s.
  17. Psihologiya obscheniya. Entsiklopedicheskii slovar / Pod obsch. red. A.A. Bodaleva. – M.: Izd-vo «Kogito-Tsentr», 2011. – 600 s.
  18. Samohvalova A.G. Delovoe obschenie: sekrety effektivnykh kommunikatsiy: uchebnoe posobie / A.G. Samohvalova. – 2-e izd., pererab. i dop. – SPb.: Rech, 2012. – S. 310 – 324.
  19. Starovoytenko E.B. Kulturnaya psihologiya lichnosti: Monografiya /E.B. Starovoytenko. – M.: Akademicheskii Proekt; Gaudeamus, 2007. – 310 s.
  20. Chuba O.E. Usvidomlennya profesynnogo viboru maybutnimi vchitelyami yak chinnik samozdiysnennya osobistosti: Avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk /O.E. Chuba. – K., 2010. – 20 s.

Korniyaka O.M., Gomonyuk V.O. Psychology of professional self-fulfilment of university lecturers. Life success of scientists and educators is directly related to the need of their continuous personal and professional growth, self-fulfilment as a process and as an outcome of life goal achieving. According to the presented study, an agent of educational and scientific activities should have some knowledge and skills, special abilities, personally meaningful and professionally important qualities. They are evidence of his/her professional competence and include, in addition to basic professional knowledge and skills, communicative (speech, social, perceptive, interactive),

psychological, educational, scientific and other skills. Moreover, general, specific and individual characteristics of the communicative competence structure reflect psychological readiness and communicative preparedness of such a professional person to communicate with those who are around him/her for professional activity fulfilment.

The following can become an evidence of professional self-fulfilment: widespread use by the professional community of special experience and creative achievements, acquired by an agent of education and science in the process of dialogic, "intellectual" by its nature, communication. As for the scientific and pedagogical professions, these achievements are related to mandatory teaching, cognitive, scientific, social, communicative and methodical *efficiency, creativity and competence* in activities of comparatively young professionals as well as mature ones.

УДК 316.612

Корчакова Н.В.

РОЗВИТОК ТРИВАЛИХ ФОРМ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПЕРІОД ПІЗНЬОЇ ЗРІЛОСТІ

Корчакова Н.В. Розвиток тривалих форм просоціальної поведінки у період пізньої зрілості. Висвітлюються питання присутності у життєдіяльності людей похилого віку особливого різновиду тривалих форм просоціальної поведінки – волонтерства. Обговорюється актуальність дослідження проблеми, значення волонтерської діяльності для фізичного і психічного благополуччя особистості, роль просоціальної діяльності у формуванні нових життєвих стратегій, змін у ментальній моделі світосприйняття та пошуку сенсу життя у період пізньої зрілості. Презентується міжнародний досвід психологічного аналізу волонтерства людей похилого віку, вікові особливості ставлення до тривалих форм просоціальної поведінки та особливості її реалізації.

Ключові слова: пізня зрілість, волонтерство, просоціальна поведінка, тривалі форми допомоги, ідентичність.

Корчакова Н.В. Развитие длительных форм просоциального поведения в период поздней зрелости. Освещаются вопросы наличия в жизнедеятельности людей преклонного возраста особой разновидности длительных форм просоциального поведения – волонтерства. Обсуждаются вопросы актуальности изучения проблемы, значение волонтерской деятельности для физического и психического благополучия личности, роль просоциальной деятельности в поиске нового смысла жизни, изменении ментальной модели мировосприятия, формировании новых жизненных стратегий в данном возрастном периоде. Освещается международный опыт анализа волонтерской деятельности в пожилом возрасте, особенности отношения к этой деятельности и ее реализация.

Ключевые слова: поздняя зрелость, волонтерство, просоциальное поведение, длительные формы помощи, идентичность.

Вступ. Важливим аспектом аналізу вікового генезу просоціальності особистості є вивчення особливостей функціонування соціально ціннісної стратегії на завершальному етапі онтогенезу. Є декілька важливих підстав, які вказують на актуальність дослідження громадської активності у цей віковий період. У їх загальній сукупності можна виокремити дві групи обставин: причини суспільно-економічного характеру та особистісно-індивідуальні. Обговорюючи першу групу причин соціологи, економісти, медики вказують на необхідність розробки питань, пов'язаних із феноменом старіння суспільства, тенденцією прискорення цього процесу у останні десятиріччя, необхідністю використання потенціалу людей похилого віку. Психологічна наука покликана сприяти гармонізації життєвих програм у період пізньої зрілості, вибудовувати психологічні основи